

ליאורה בילסקי

לא כיסוי, לא הכחשה ולא ביקורת אקדמית

תגובה לעמוס גולדברג

קראתי את ביקורתו של עמוס גולדברג והופתעתי לגלות שאני נאשמת בהכחשה – לא ברור לגמרי מדבריו אם מדובר רק בהכחשת ג'נוסייד, בהכחשת נפְּבָה, או אולי גם בהכחשת שואה. את הביקורת חותם גולדברג בטענה כי הספר "הוא גם חלק מההכחשה הגדולה שהחברה הישראלית נתונה בה מאז ה-7 באוקטובר". על דברים אלו אני מתקוממת, ואת דבריי הקצרים אקדיש לטענתו ולשאלה העמוקה יותר שהיא מעלה – כיצד ליצור מרחב לדיון ביקורתי השוואתי בשואה ובנפְּבָה, בשבעה באוקטובר ובמלחמה בעזה. ובמילים אחרות – כיצד לקיים דיון ביקורתי והשוואתי בנושאים היסטוריים מורכבים וטעונים.

עמוס גולדברג ובשיר בשיר עוסקים בשנים האחרונות בכתיבה של היסטוריה משולבת על השואה והנפְּבָה. השוואה ישירה בין מסמכים ואירועים משני התחומים היא מתודולוגיה חשובה, אך היא אינה חפה מבעיות. הרצון להצביע על נקודות דמיון בין מקרים היסטוריים שונים מכסה לעיתים על הבדלים מהותיים. האתגר המרכזי בעיניי הוא כיצד ליצור מרחב מזמין לביקורת עצמית, כזה שיגרום לאנשים חושבים לעצור ולהרהר במשמעות מעשיהם, ובמיוחד במשמעות המעשים שנעשים בשם על ידי מדינתם.

לשאלות אלה הקדשתי את עבודתי כחוקרת וכמורה מזה כשני עשורים. אומנם גולדברג מזכיר בקצרה את המחקר על משפט כפר קאסם (שהתפרסם בשנת 2004), אולם היה

זה רק תחילת המסע. לאחרונה (2024) התפרסם מחקר שכתבתי עם ההיסטוריונית לילית קוזמא "לקראת היסטוריה משולבת של ביזה", שבו עסקנו בהרחבה בשאלה כיצד ניתן לכתוב היסטוריה משולבת על הנפכה ומלחמת העצמאות, תוך עיון במתודולוגיות שונות של קריאה בעדויות קורבנות ומחקר ארכיוני. מאמר זה התפרסם בכרך מיוחד של כתב העת **משפט חברה ותרבות**, שאותו ערכתי במשותף עם ד"ר ענת רוזנברג. כרך זה הוקדש לדיון במה שמכונה "המפנה המטריאלי בחקר המשפט", והוא מקבץ לראשונה מאמרים בין-תחומיים שעוסקים בנפכה ובמוסד האפוסטרופוס לנכסי נפקדים מנקודת מבט השוואתית אזורית והיסטורית. וכך, זה לצד זה, ניתן למצוא בכרך מאמרים שעוסקים בצד המטריאלי של הביזה הן במהלך השואה הן במלחמת 1948 ולאחריה, כמו גם בשאלת האחריות של מערכת המשפט לביזה ולהיעדר סעד של הֶשְׁבֵּה או שילומים. הכרך מזמין את הקוראים והקוראות לקרוא יחד את המאמרים השונים, לחפש נקודות דמיון, השוואות והבדלים. באופן דומה, גם בהוראה באוניברסיטה יצרתי (יחד עם פרופ' חן אלון) קורס מיוחד לתלמידי משפט ותיאטרון, שעסק בשאלת הצדק בשפה ובמשפט – דרך המחזות פרוטוקולים של משפטים ישראליים מפורסמים שמעלים את שאלת הצדק בשפה כלפי פלסטינים במערכת המשפט הישראלית. את הקורס המשותף פתחתי בדיון במשפט אייכמן ובשאלת התרגום לשפות שונות כממד חשוב של עשיית צדק. ניתן להמשיך ולפרט מאמרים, מחקרים וקורסים שבכולם ניסיתי ליצור אותו מרחב המזמין לדיאלוג ולחשיבה ביקורתית, ושבו שותפים סטודנטים ישראלים ופלסטינים, מתוך מטרה לתת בידם כלים לחשיבה השוואתית וביקורתית עצמאית.

בחזרה לספר. כותרת ספרי – "איך אומרים ג'נוסייד בעברית?" – קיבלה משמעות מצמררת לאחר שבעה באוקטובר. הספר מבוסס על סדרת הרצאות שניתנו בשנת 2022, וכתבתו הסתיימה לפני שבעה באוקטובר. התלבטתי אם לשנות את כותרתו לאחר המלחמה בעזה, שכן הספר עוסק בשאלת הג'נוסייד התרבותי במשפט אייכמן, ולא במלחמה בעזה או בנפכה. לאחר מחשבה החלטתי להשאיר את הכותרת, דווקא משום שקיוויתי שהיא תהדהד במחשבתם של הקוראים והקוראות באופן שיחייבם להעלות שאלות ולערך השוואות. עם זאת, חשבתי שלא יהיה זה נכון לשנות את מוקד הספר, ובאופן מאולץ להכניס פרק נוסף על המלחמה בעזה. גם לא חשבתי שבעת הזו נחוצה הרצאה דידקטית לקוראים נבוכים, שתסביר כיצד ניתן ליישם את המחשבות בספר על המציאות הישראלית-פלסטינית העכשווית. הספר, כמו רבים ממחקריי, מבקש לפתח מושג שאינו מצמצם למקום וזמן אחד, אלא מזמין לקרוא מתוך חשיבה ביקורתית על מקרים נוספים, בדיוק כפי שעשה אחד מגיבורי הספר, רפאל למקין. חשוב היה לי להראות

כיצד גם במשפט אייכמן, שהיה מוקדש לנרטיב ציוני ספציפי מאוד, גיבורי וגיבורת הספר ביקשו לקדם מושג אוניברסלי-אנושי רחב יותר, שניתן וצריך להפעילו על מקרים אחרים.

אשר למלחמה בעזה ולשאלת הג'נוסייד, לכך פניתי לעסוק במאמר נפרד שכתבתי במשותף עם אורי ברון, והוא התפרסם בכתב העת לפילוסופיה **עיון** (כרך 73, אביב 2024), ועסק ישירות בשאלת ההשוואה בין המלחמה בעזה לג'נוסייד ולקולוניאליזם התיישבותי, כפי שאלו עלו במהלך הדיונים בתביעה של דרום אפריקה את ישראל בבית הדין הבינלאומי בהאג.

כמחצית מן הביקורת של עמוס גולדברג על ספרי **איך אומרים ג'נוסייד בעברית?** מוקדשת דווקא לריאיון עימי, שהתפרסם ב־. העיתונאי שהזמין אותי לריאיון עם צאת הספר לאור ביקש לשאול אותי אם המלחמה בעזה עולה כדי פשע הג'נוסייד לפי הגדרתו המשפטית. עבורי, כמשפטנית, היה חשוב להבהיר את הפער (שעליו כתבתי בהרחבה בספרי) בין המשמעויות הרחבות לבין ההגדרה המשפטית המצומצמת לפשע רצח־עם "ג'נוסייד", הגדרה שהוציאה מתחולתה ככוונה את הג'נוסייד התרבותי (הכולל הרס אתרי מורשת ודת, ספרים, ספריות, אוניברסיטאות וכדומה), והעלתה דרישה לכוונה מיוחדת וחד־משמעית להשמדת עם. לכן, חשוב היה לי בריאיון להצביע על כך שהוויכוח אם מעשיה של ישראל עולים כדי ג'נוסייד לפי הגדרתו המשפטית, מכסה על הדיון בביצוע פשעי מלחמה. יש לזכור שגם היסטוריונים (לרבות עמוס גולדברג עצמו, בספרו שהתפרסם באוגוסט 2024, עמ' 279), ולא רק משפטנים, התחבטו ארוכות בשאלה אם מעשיה של ישראל בעזה עולים כדי ג'נוסייד. כך למשל, ההיסטוריון עומר ברטוב סבר בתחילה כי מעשיה של ישראל לא עולים כדי ג'נוסייד, למרות הצהרות של אישי ציבור בישראל, ולפי דבריו, רק לאחר המתקפה על רפיח במאי 2024 שינה את דעתו. גישה היסטורית לשאלת הג'נוסייד מחויבת לממד הזמן: המלחמה בעזה השתנתה והתפתחה, וכך גם עמדות החוקרים בשאלה אם מדובר בג'נוסייד.

לסיכום, מילה על השמאל הפרוגרסיבי, ועל הבחירה הבעייתית של גולדברג להקדיש יותר ממחצית ביקורת הספר "למה שאין בו", כדבריו, כדי להאשים ולתייג אותי כמכחישה. אנחנו חיים בתקופה של שבר גדול, בזמנים חשוכים. רבים מאיתנו מחפשים דרך להתמודד עם השאלות הקשות שניצבות לפתחנו, כישראלים, כיהודים, כבני אדם – מאז שבעה באוקטובר. אולם במקום להצביע על דרכים שונות שפתוחות בפני חוקרי משפט והיסטוריה לעסוק בשאלות אלו, בחר גולדברג בדרך של תיוג, הוקעה והאשמה. בכך הצטרף גם הוא לאלה שמצמצמים ומכפיפים את מרחב החשיבה לעמדה בינארית,

שטוחה, ופשטנית. חבל שכן. ספרי זה על משפט אייכמן לא נועד להיות מחקר כולל ומקיף על השואה. בעבר כתבתי רבות על השתקת עדויות הניצולים ועל הצדדים של דה־הומניזציה והשמדה פיזית בשואה. בספר זה ביקשתי להפנות את הזרקור ל"ניסיונות מלמטה" של קורבנות, במהלך השואה ואחריה, לתעד את משמעות הג'נוסייד התרבותי, וגם ניסיונות של התנגדות לו. הספר נכתב מתוך הבנה של מרכזיות הג'נוסייד הזה להרס קבוצה, זהות ותרבות. לאור זאת, להאשים אותי בכתיבה מנצחת (טריומפליזם), או מנחמת – זו החמצה בוטה של ליבת הטיעון של הספר. אפשר לעסוק בתרבות שאבדה ללא שוב בשואה בלי להיקסם מהשבת ציור "האישה בזהב" מחד גיסא, ובלי להסתיר את השבר הנורא הקולקטיבי או לכסות עליו, מאידך גיסא. לכך מוקדש כל הספר, ובהקשר זה הבאתי מדבריו של ההיסטוריון סאלו בארון במשפט אייכמן, אשר ביקש להתאבל על העולם שהיה ואיננו:

הדברים האלה אי אפשר לתקנם, כי הם גדלים במשך דורות, במשך מאות בשנים. אי אפשר לבנות אפילו ספריה לאומית כאן, למרות שעשיתם חיל כאן בבניין ספרייה, אבל ספריות גדלות במשך עשרות שנים, במשך דורות, במשך מאות שנים (מובא בספרי בעמוד 102).

עבור בארון, כמו גם עבור גיבורי ספרי האחרים, העיסוק בהרס התרבותי ובתיעודו, והניסיונות הרבים להצליח לחבר מחדש בין העם היהודי לספריו ולספריותיו היוו משימה דחופה דווקא בגלל שהם הבינו את ההשפעה העמוקה והרב־דורית של פשע הג'נוסייד. המשפטים שבהם גם ביקשו להביא להכרה בממדים אלו של הפשע במשפט הבינ־לאומי וגם בבית המשפט הישראלי – ניסיונם נכשל במידה רבה, והספר **איך אומרים ג'נוסייד בעברית?** כמו גם מחקרים אחרים שלי, נועדו להצביע על הלקונה שעדיין מלווה אותנו, והמורגשת בחסרונה הגדול דווקא בימים אלו.



פרופ' ליאורה בילסקי, מופקדת הקתדרה לזכויות אדם וחקר השואה ע"ש בנו גיטר בפקולטה למשפטים אוניברסיטת תל אביב, ומנהלת אקדמית של מרכז מינרבה לזכויות אדם.

דוא"ל: bilsky@tauex.tau.ac.il